

Марія Альчук

АЛЬЧУК Марія Павлівна — кандидат філософських наук, доцент, докторантка кафедри історії філософії Львівського національного університету імені Івана Франка. Сфера наукових інтересів — історія філософських і правових учень.

ГІДНІСТЬ ЛЮДИНИ — ХАРАКТЕРНА ОСОБЛИВІСТЬ ТВОРЧОСТІ ІВАНА ФРАНКА

У статті розглянуто гідність людини як форму моральної самосвідомості, що розкриває самоцінність та самоствердження особи. Проаналізовано основні підходи до розкриття проблеми гідності у дослідженнях українських та зарубіжних філософів. Виділені онтологічні, екзистенційні виміри людської гідності та потребу її визнання і поваги. З'ясовано, що своєю творчістю, своєю постанню Іван Франко стверджує гідність людини.

Ключові слова: особа, гідність, честь, моральні чесноти, повага, визнання.

Філософія як мистецтво життя, за своєю сутністю розкриває міркування людини про себе і навколишній світ. Багато є складних проблем, особливо щодо організації життя у сучасному світі. Досить складною і важливою є проблема гідності людини. Усвідомлення життєвих ситуацій дає можливість самоусвідомлення, самовизначення та самоствердження своєї особи. Необхідне свідоме вирішення, витворення нашої ідентичності — як особи, так і нації. Відбувається повернення до свого античного джерела, коли філософія була справою, якою люди переймалися на площах і ринках (на сьогодні прикладом цього можуть слугувати події під час Помаранчевої революції на майдані Незалежності).

Філософія сьогодні акцентує увагу на пізнанні та розумінні складних проблем, які життя ставить перед людьми. Практична

філософія розкриває гуманний спосіб життя, що ґрунтується на справедливості, гідності та інших моральних чеснотах. Необхідно, мабуть, не лише теоретично пояснювати чи аналізувати проблеми, що хвилюють людей, але також їх практично вирішувати.

В історії філософії Іммануїл Кант, представник німецької класичної філософії, вперше намагався розкрити гідність людини через її внутрішню свободу. Він визнавав гідність абсолютною моральною цінністю. Людина розглядалася ним як особа і суб'єкт практичного морального розуму. Як істота розумна вона — абсолютна цінність і як ціль сама в собі здатна до самовизначення і самовідповідальності. Кант стверджував моральну гідність особи, вчинки якої мали відповідати категоричному імперативу — моральному закону. Філософ підкреслював, що вимога практичного розуму чинити «те, завдяки чому ти стаєш гідним бути щасливим» [1, с.458]. Гідність особи він обґрунтовував через її моральне буття. Люди здійснюють вчинки завдяки почуттю обов'язку і саме в цьому виявляється моральна цінність. Особисту гідність людина набуває завдяки вихованню та виконанню обов'язків. Також завдяки обов'язку людина зберігає свою гідність у собі. «Отже, єдино блаженство в точній сумірності з моральністю розумних істот, через яку вони стають гідними його, становить найвище добро світу» [1, с.461]. У «Критиці чистого розуму» та в інших працях Кант розглядав гідність особи, гідність людини як громадянина.

Гідність людини — проблема, яку досліджують філософи, психологи, філологи, юристи. В системі етичного знання моральні цінності конкретизуються в основних категоріях. До категорій етики відносять: благо, добро і зло, обов'язок, совість, відповідальність, честь і гідність, смисл життя, щастя. Дані категорії визначаються як сутнісні, тому що виражають якісну характеристику моралі. В них розкривається потреба людини морального усвідомлення, самооцінки, а також усвідомлення буття в його ціннісних вимірах. Честь і гідність людини відносять до форм моральної самосвідомості, які виконують стверджувальні і критичні

функції. «Важливим завданням моральної самосвідомості є утвердження (санкціонування) певних стандартів самооцінки людської особистості. До форм такого санкціонування належить уявлення про честь і гідність людини» [3, с.223]. Увага акцентується не лише на самооцінці особи, але і на її деякі ціннісні виміри. В кожному конкретному випадку особа певним чином оцінює себе. Завдяки моральному усвідомленню себе вона формує загальні стандарти самооцінки і виробляє певні критерії самореалізації. В етичних дослідженнях українських філософів честь і гідність вживаються як взаємозв'язані і співвідносні поняття, хоча аналізуються їх подібності та відмінності. Гідність пов'язується з визнанням самоцінності кожної людини, а також — з її конкретними чеснотами та соціальним статусом. У першому значенні, гідність як самоцінність, людина отримує разом із життям. У другому — гідність як чеснота, близька до честі, яку необхідно заробити та заслужити на протязі життя. У двадцятому столітті честь все більшою мірою поступається своїм місцем людській гідності. Честь за своєю суттю утверджує диференціацію та відмінність можливостей людей у суспільстві. Отже, гідність як моральне самоусвідомлення, самооцінка розкриває внутрішнє визнання та самоповагу. Честь — це зовнішнє визнання, оцінка особи іншими людьми.

В етиці гідність розкривають через загальнообов'язкове визнання самоцінності людини, її потреби і здатності бути моральним суб'єктом. Особа гідно стверджується і реалізується в діяльності, в поведінці завдяки таким чеснотам: благородству, скромності, відповідальності, критичності, вимогливості до себе та інших. Розрізняють гідність особову, професійну, громадянську, національну.

У психології гідність вивчається на рівні соціальних почуттів, що розкриває ставлення особи до самої себе і ставлення до неї інших людей. «Психологічно постає як належний рівень самооцінки і дійовий механізм самоконтролю,

що спирається на чітке розрізнення особою припустимого для неї і неприпустимого» [7, с.119].

Юристи досліджують значимість гідності особи як загальнолюдської цінності для обґрунтування прав людини, в теорії і практиці ненасилля. У Загальній Декларації прав людини, яка прийнята Генеральною Асамблеєю ООН, відмічається, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності і правах. Повага власної гідності особи з боку інших — невід’ємне право кожної людини. Також у статті 28 Конституції України проголошено, що «кожен має право на повагу до його гідності» [4, с.14]. Можна говорити про самореалізацію моральної гідності у житті кожної людини тоді, коли захищається право іншої людини жити з гідністю.

У сучасних зарубіжних соціально-філософських дослідженнях розкриваються онтологічні та екзистенційні виміри людської гідності. Поняття «гідності» вважається складним, тому що містить певні відмінні елементи та різні підстави. Дослідники відмічають про нищення і нерозуміння людської гідності. Це стається через те, що деякі елементи людської гідності абсолютизуються або ігноруються. Філософ Дем’ян Федорика розрізняє онтологічний та екзистенційний виміри людської гідності. Він підкреслює, що терміном «онтологічний» називають ті аспекти людської гідності, які ґрунтуються в бутті і природі людської особи без огляду на будь-які свідомі чи інтенціональні акти, які особа може здійснювати. «Термін «екзистенційний» указуватиме на такий вимір людської гідності, який залежить від свідомого та інтенціонального життя людини і в цьому сенсі «витворений» свідомим життям індивіда» [6, с.124]. Досить цікаво розкриває автор онтологічні підстави людської цінності. До них він відносить: гідність як вищість, гідність як особовість, гідність як трансценденція, гідність як довершеність, гідність як краса, гідність, що притаманна «ролі» (або функції, що виконує особа). Аналіз цих підстав чи елементів людської гідності передбачає певне відношення, порівняння із чимось, а також указує на буття самого індивіда. У даному контексті звертається увага на

два елементи гідності — самопосідання і самостійність, що дають можливість говорити про поставу і поведінку індивіда як про гідну і негідну [6, с.128]. Лише особа може бути незалежною і стати сама собою, тобто зрозуміти, усвідомити своє буття і здійснити його. Це означає, що людина самоусвідомлює себе і само визначає свою сутність, а тому певним чином намагається самореалізуватись.

Гідність розкривають завдяки пережиттям безпосередньо та внутрішнім способом, що безпомилково дає саму серцевину буття особи. По-друге, «гідність є здійсненням особи як особи, а не просто як буття» [6, с.130]. Таке особисте здійснення вказує на орієнтацію і власну позицію людини. По-третє, гідність, що переживається на власному досвіді має позитивний характер задоволення. «Цей досвід самостійності і самопосідання наділений позитивним характером, який також безпосередньо даний суб'єктові» [6, с.131]. Д. Федорика досліджує також екзистенційний вимір гідності та її втрату. Він вважає, що саме екзистенційний вимір розкриває набуття чи втрату гідності, різні ступені гідності, більшу чи меншу гідність. Філософ аналізує екзистенційні викривлення онтологічної гідності на теоретичному і практичному рівнях. На практиці викривлення людської гідності розглядається через проблему інтуїції. Він аналізує позитивну інтуїцію, виходячи із концепції стоїків і східного містицизму та вказує на її дві сторони. З одного боку, це може привести до інтуїтивного розуміння онтологічної здатності до самостійності та самопосідання. З іншого, втрата самостійності та самопосідання особою переживається внутрішньо як насильство чи залежність. Такі переживання приводять до стану задоволення чи незадоволення та можуть виявлятися через любов, радість, захоплення, ненависть, заздрість, ревності. Д. Федорика розглядає викривлення людської гідності в теорії, аналізуючи філософські концепції Жана Поля Сартра і Мартіна Гайдегера. Екзистенційне пережиття описується як внутрішній стан особи, що виходить із серцевини її буття. «Людська гідність має істотно інакшу «роль», залежно від того, чи йдеться про власну гідність суб'єкта, чи про гідність іншого» [6, с.149].

Коли святкуємо річниці видатних людей, зокрема Г.Сковороди, Т. Шевченка, І.Франка, у першу чергу звертаємося до їх творчості, праць, які не просто викладають незаперечні, вічні істини, а й цінність та сучасність їх інтелектуальної спадщини. Виникає багато питань, особливо, коли в курсі історії філософії пропонуються студентам читати класичні праці. Як зацікавити, і чому необхідно їх читати? Мабуть не просто вимагати їх прочитання як обов'язкових за програмою.

Філософські твори Івана Франка та інші класичні праці заставляють мислити, думати, узагальнювати, порівнювати, систематизувати і критикувати. Життя, діяльність, творчість мислителя дають можливість розкрити дух його епохи, а також вплив на сучасність. Особливо значимими є погляди Франка на патріотизм і обов'язки молодих людей. Він підкреслює, що «молодіж, поки молода, повинна набиратися всякого знання теоретичного, повинна, як ті пчолы, літати по всіх нивах людської освіти і культури, збираючи все, що піднімає і окриляє людський ум і убагороднює серце, тямлячи тільки одно, що практичне життя жде її серед рідного народу і що все, чим багата і сильна людськість, буде в данім часі придатне і пожиточне і для нашого народу» [10, с.247 - 248]. Нині, як і у франкові часи, український народ не може відгородитись «китайським муром» від інших культур чи народів. У філософських працях, які написані оригінально, майстерно стилістично, аргументуються основні положення та є глибоко моральними, особливо, це характерно для Івана Яковича Франка.

Філософсько-літературна, глибоко гуманістична спадщина Івана Франка є значимим явищем в українській інтелектуальній думці ХІХ — ХХ століття, що визначило його вплив на духовне життя і культуру сьогодення. У спогадах сучасників, друзів, родини про Великого Каменяра підкреслюються його всесторонній світогляд, багатогранні здібності, надзвичайна працелюбність. Він залишив величезну ґрунтовну спадщину — художньо-поетичну, філософсько-наукову, літературознавчу, публіцистичну, правознавчу. «Сучасники І.Франка звертали увагу на його

комунікабельність, повагу до співрозмовника, толерантність, доброзичливість, бажання допомоги, прагнення зрозуміти людину, підняти дух» [2, с.223]. Виокремлюють такі моральні чесноти Каменяра як надзвичайну скромність, привітність, сердечність, доброзичливість, тактовність, толерантність. Багато цікавих ідей, думок у його працях нам ще потрібно належним чином осмислити і розвинути. Тому наша нація справедливо гордиться і буде надалі гордитися такою людиною, як Іван Якович Франко. Його життя і творчість є взірцем для теперішніх і майбутніх поколінь, які збагатили українську культуру. Титанізм його творчості, геніальність дає значні можливості для поступу і розквіту сучасного українського суспільства.

У статті «Дещо про себе самого» Іван Франко оцінює себе досить вимогливо, самокритично і відповідально аналізує свій характер та свою творчість. Він не відносить себе до геніальних і великих письменників, які є корифеями і творцями певних напрямків. Так, він порівнює себе із тими робітниками, яких більшість, що допомагають «ставити будинок цивілізації» і щоденно докладають по цеглині до цієї будівлі. Автор підкреслює, що «нема нічого гідного уваги в моєму житті, крім тієї сверблячки до писання, крім нахилу обсервувати людське життя в його найрізноманітніших проявах, крім тієї ніколи і нічим не заспокоєної гарячки, котра змушує мене перейматися стражданнями й радощами, думками і мріями інших людей» [9, с.112]. Хоча сам і є русином, Франко критикує тих галицьких представників, у яких «багато дрібничковості, тісного егоїзму, дволичності й пихи» [9, с.113]. Між русинами є такі особи, які гідні усякої пошани, в основному, це стосується інтелігенції, та їх небагато. Його руський патріотизм, «то тяжке ярмо, вложене долею на мої плечі. Я можу здригатися, можу стиха проклинати долю, що вложила мені на плечі се ярмо, але скинути його не можу, іншої батьківщини шукати не можу, бо став би підлим перед власним сумлінням» [9, с.114]. Він не любить нещирих патріотів, які лише говорять, але нічого не роблять для

покращення життя чесних і простих людей. Для свого народу необхідно чесно і добре працювати, щоб підняти його із колін та скинути ярмо бідності та безпорадності. Це піднесення допоможе відчути потребу правди і справедливості, шляхи їх здійснення.

Іван Франко у повісті «Перехресні стежки» описує діяльність адвоката Євгенія Рафаловича, який захищав інтереси селян. Адвокат відразу зробив свою канцелярію українською, в якій всі папери писалися українською мовою, а не польською. Він вперто і наполегливо впроваджував свої новаторські ідеї та підкріплював їх юридичними аргументами. Власним прикладом адвокат упевнив селян у їх правах і провчив урядників, відкинувши бюрократичні методи вирішення справ. Тому селяни «почали впевнятися у своїм праві і, на тій формальності, почали домагатися пошановання для своєї народності і для своєї особи» [8, с.225]. В образі Є.Рафаловича ми бачимо втілення переконань і моральних чеснот самого автора повісті. Гідність людини — наскрізна ідея, що характеризує його поетичні, художні, філософські, публіцистичні твори. Своєю постаттю, своїм життям і творчістю він стверджує людську гідність.

Психологічне і політичне розуміння тогочасних подій, в яких розкривається глибока мудрість, допомагають відповідати на запити сьогодення, вирішувати важливі проблеми, які хвилюють кожного із нас. Звичайно, це стосується і викладачів і студентів. Викладачі не просто читають книги, роздумують про різні проблеми, а мають їх викласти вільно, відкрито у дусі демократичних принципів та індивідуальної свободи. Тобто, це не просто має бути вимогою викладачів, а стати власним вибором для студентів. Необхідно стимулювати думки, мислення своїх слухачів про істинність людської природи, інтелектуальні і моральні чесноти.

Викладання — важливий і творчий процес університеті, щоб навчати молодих людей самостійно, творчо мислити, які матимуть здатність використовувати надбання минулих часів у своєму власному житті та в різних сферах суспільного життя.

Сьогодні важливим у спілкуванні є діалог культур, діалог викладач — студент, діалог, що ґрунтується на повазі гідності всіх людей, представників різних культур. «Визначальною рисою людського життя є його фундаментально діалогічний характер. Ми стаємо дійсними людьми, здатними себе зрозуміти, а отже й визначити свою ідентичність, коли оволодіваємо всім багатством мов, якими виражають себе люди» [5, с.35]. Люди завжди визначають свою ідентичність у діалозі, а також і реалізують її через діалог. Визначальною рисою людського життя є його діалогічний характер.

Чарльз Тейлор, професор філософії та політології Монреальського університету, у праці «Політика визнання» підкреслює загальну потребу людини у громадському визнанні. Така вимога визнання зумовлена ідеалом людської гідності і вказує на два напрямки, які можна використати для захисту основних прав людини та для визнання їх особливих потреб. «Дискурс визнання став нам знайомим на двох рівнях: спочатку в особистій сфері, де ми розуміємо формування ідентичності й самості як таке, що набуває чільності в триваючому діалозі й боротьбі зі значущими іншими, а потім у громадській (public) сфері, де політика рівного визнання стала відігравати все більшу й більшу роль» [5, с.39].

Як підкреслює Ч. Тейлор, невизнання або неправильне визнання може завдати шкоди, може пригнічувати людину, змінювати її спосіб життя та привести до самоприниження і заниженої самооцінки.

Гідність вживається «в універсалістському та егалітарному сенсі: наприклад, коли ми кажемо про природжену «людську гідність» або про громадянську гідність» [5, с.31]. Отже, висновок такий, що гідність притаманна кожному і саме така концепція гідності є притаманною для демократичного суспільства. Сучасна концепція гідності замінила концепцію честі попередніх століть. Автор аналізує зародження ідеї громадянської гідності й універсального визнання від стоїків до Руссо і Гегеля. Він вважає, що «з переходом від честі до гідності прийшла політика

універсалізму, що наголошує на рівній гідності всіх громадян, і змістом цієї політики було урівнення прав» [5, с.40]. Такий підхід став загальноприйнятим, хоча і виявляє певну суперечність. Необхідно відкидати поділ громадян на різні сорти, що стосується не лише виборчих прав людини, а й всієї соціально-економічної сфери. З іншої сторони, сучасна концепція ідентичності призвела до політики відмінності, адже кожну людину слід визнавати неповторною та унікальною особою.

Політика рівної гідності базується на тій ідеї, що всі людські істоти однаково гідні поваги.

Література

1. *Кант І.* Критика чистого розуму / Пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. — К. : Юніверс, 2000.
2. *Космеда Т.* Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри. — Львів: Видавництво ПАІС, 2006.
3. *Малахов В.* Етика: Курс лекцій: Навчальний посібник. Друге видання, перероблене і доповнене. — К.: Либідь, 2000.
4. Нова Конституція України. К.: Наукова думка, 1996. — 133 с.
5. *Тейлор Ч.* Мультикультуралізм і «Політика визнання». К.: Альтерпрес, 2004.
6. *Федорика Д.* Онтологічний та екзистенційний виміри людської гідності // Досвід людської особи: Нариси з філософської антропології. — Львів: Свічадо, 2000.
7. Філософський енциклопедичний словник. К.: Абрис, 2002.
8. *Франко І.* Перехресні стежки // Франко І. Збір. творів: У 20-ти т. — К.: Державне видавництво художньої літератури, 1951. — Т. 7.
9. *Франко І.* Дещо про себе самого // Публіцистика. Вибрані статті. К.: Державне видавництво художньої літератури, 1953.
10. *Франко І.* Кому за се сором ? (відкритий лист до редакції «Правди»). Зібрання творів у 50-ти томах. — К.: Наукова думка, 1981. — Т. 45.

Надійшла до редакції 15.09.2008 р.